

Л. М. Яремченко,
здобувач кафедри фінансів,
ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

THE IMPROVEMENT INFRASTRUCTURE SUPPORT OF SMALL ENTERPRISES FOR THE
EFFECTIVE OPERATION OF FINANCIAL AND CREDIT PROVIDING MECHANISM

У статті досліджується механізм фінансово-кредитного забезпечення малого підприємництва та інфраструктура його підтримки в Україні. На основі узагальненого досвіду зарубіжних країн автором запропоновані пропозиції щодо удосконалення діючої інфраструктури підтримки малого підприємництва.

The article considers of financial and credit providing mechanism of small enterprises and there infrastructure support in Ukraine. On the basis the generalized the experience of foreign countries, the author offer proposes the improvement of the existing infrastructure support of small enterprises.

Ключові слова: мале підприємництво, інфраструктура підтримки, механізм фінансово-кредитного забезпечення, фінансова підтримка.

Key words: small enterprises, infrastructure support, financial and credit support mechanism, financial support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Результати попередніх досліджень ефективності функціонування діючих в Україні інфраструктури підтримки та механізму фінансово-кредитного забезпечення розвитку малого підприємництва, переконливо свідчить про наявність значної потреби у його удосконаленні. При цьому слід підкреслити специфіку вітчизняної ситуації. Якщо у більшості високорозвинутих країн процес формування інфраструктури підтримки малого підприємництва та її фінансово-кредитного сектора у цілому завершився (у них здебільшого існує потреба в удосконаленні структурних елементів), то в Україні такий процес триває і тепер.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження інфраструктури підтримки малого підприємництва та рекомендації щодо її удосконалення у тих чи інших аспектах вже мають місце у працях вітчизняних вчених-економістів, таких як: Васильєва Л.М., Варналій З.С., Геєць В.М., Гончаренко В.В., Григораш О.М., Пантелеймоненко А.О., Пивоваров М.Г., Пожар А.А., Прохорова В.В. та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є удосконалення окремих сегментів діючої в Україні інфраструктури забезпечення малого підприємництва, від яких у значній мірі зале-

жить ефективність функціонування фінансово-кредитного механізму забезпечення його розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

До набуття чинності Закону України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" (22 березня 2012 р.) навіть саме поняття "інфраструктура малого підприємництва" не мало чіткого законодавчого визначення. Стаття 14 вищезазначеного закону чітко вказує на те, що до інфраструктури підтримки малого підприємництва належать "підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які провадять діяльність, спрямовану на розвиток суб'єктів малого... підприємництва, їх інвестиційної та інноваційної активності, просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки. До об'єктів інфраструктури підтримки... належать бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні бізнес-інкубатори, науково-технологічні центри, центри трансферу технологій, фонди підтримки малого підприємництва, лізингові компанії, консультативні центри, інші підприємства, установи та організації, основним завданням яких є сприяння розвитку малого і середнього підприємництва" [1]. Деякі з них мають прямий вплив на ефективність фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва. Тому, говорячи про можливі заходи щодо удосконалення нині діючого механізму фінансово-кредитного забезпечення розвитку малого підприємництва, слід брати до уваги той факт, що вони можуть бути ефективними лише за умови здійснення відповідних змін у всіх трьох основних секторах відповідної інфраструктури, а саме: фінансово-кредитному, законодавчому та організаційно-інформаційному забезпеченні.

До останнього часу основу державної фінансової підтримки малого підприємництва складають кошти Українського фонду підтримки підприємництва (він нині є центральним у механізмі фінансово-кредитного забезпечення), який, крім цього, впродовж тривалого часу формально розглядався як організація для надання коштів і на розбудову інфраструктури [2, с. 3—4].

Нагадаємо, що названий Фонд було започатковано Постановою Кабінету Міністрів № 381 від 28 грудня 1991 року "з метою забезпечення реалізації державної політики щодо підтримки малих підприємств і підприємництва, розвитку конкуренції" [3].

Статус Фонду у подальшому було підтверджено у прийнятому у жовтні 2000 року Законі України "Про державну підтримку малого підприємництва", у статті 13 якого зазначається, що "фінансове забезпечення реалізації державної політики у сфері підтримки малого підприємництва здійснюють відповідно до своєї компетенції на загальнодержавному рівні Український фонд підтримки підприємництва, на регіональному рівні — регіональні фонди підтримки підприємства, на місцевому рівні — місцеві фонди підтримки підприємства" [4]. Фінансова підтримка малого підприємництва здійснюється зазначеними фондами за передбаченими відповідними програмами напрямами через

уповноважені банки, які визначаються за результатами тендеру.

У грудні 2000 р. окремим законом була затверджена Національна Програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Одним із головних напрямів у Програмі було визначено створення умов для побудови дієвої та ефективної фінансово-кредитної системи підтримки діяльності суб'єктів малого підприємництва. У Програмі акцентувалась увага на те, що фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва повинна спрямовуватись на:

- формування мережі регіональних фондів підтримки підприємництва та кредитно-гарантійних установ;

- розроблення та запровадження ефективних кредитно-гарантійних механізмів мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва;

- створення та підтримку фінансових інститутів, що працюють на розвиток малого підприємництва [5].

З метою реалізації положень Закону України "Про державну підтримку малого підприємництва" та Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні Державний Комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва 7.04.2003 р. видав наказ № 41, яким затвердив "Положення про порядок використання Українським фондом підтримки підприємництва коштів, передбачених на розвиток підприємництва в Україні", в якому були закладені нижчезазначені форми фінансового забезпечення реалізації державної політики підтримки малого підприємництва:

- фінансовий кредит через уповноважений банк;

- гарантії (поруки) банкам та небанківським фінансовим установам для одержання кредитів суб'єктами підприємницької діяльності;

- часткова компенсація процентної ставки за надані кредити суб'єктам підприємницької діяльності у банках та небанківських фінансових установах;

- фінансова допомога на безповоротній основі на фінансування цільових програм та проектів у рамках Національної програми;

- безпроцентна фінансова допомога на поворотній основі [6].

Від часу прийняття Закону України "Про державну підтримку малого підприємництва" та Національної Програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні пройшло 12 років — достатній час для того, щоб отримати та проаналізувати результати, а також оцінити ефективність використання бюджетних коштів, вкладених у розвиток описаної вище моделі фінансово-кредитної підтримки діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні через український, регіональні та місцеві фонди підтримки підприємства.

У цьому зв'язку привертає увагу такий факт: у 2011 році відповідно до заходів регіональних (місцевих) програм сприяння розвитку малого підприємництва ФПП по всій країні надали фінансово-кредитну підтримку 139 суб'єктам малого підприємництва (а у державі їх нараховується 1,26 мільйонів!) [7] на за-

Таблиця 1. Основні недоліки механізму фінансово-кредитного забезпечення розвитку малого підприємництва через Фонди підтримки підприємництва

Недоліки	Коментар
Обмеженість ресурсів та бюджетного фінансування	Система ФПП за 20 років бюджетної підтримки змогла накопичити «живих» коштів для щорічного кредитування на суму близько 10 млн грн. Середній розмір кредиту складає 69,4 тис. грн., а кількість позичальників у рік – близько 140 (у середньому на область – 10 осіб). Ці показники не покривають й 1% потреби у фінансових ресурсах 1,26 млн малих підприємств. Бюджетну підтримку ФПП не можна вважати системною та ефективною.
Недосконалість законодавчого регулювання фінансово-кредитної діяльності ФПП	Надання кредитів відноситься до фінансових послуг, що можуть надаватись лише фінансовими установами, які відповідають певним вимогам і отримали відповідну ліцензію Нацкомфінпослуг. Тому ФПП змушені здійснювати кредитування лише через комерційні банки, або надавати кошти не як кредит, а як позику чи допомогу, що породжує певні юридичні проблеми (з поверненням коштів чи процентів). Бюджетне відшкодування % ставок за кредитами для малого бізнесу спрямовується банкам, а не залишається в системі ФПП.
Непрозорість діяльності щодо надання фінансової підтримки	Обмеженість ресурсів та суб'єктивний підхід при їх наданні створювали умови для корупційних дій.
Проблеми із поверненням наданих коштів	Часто проблеми, пов'язані з п.п.2 та 3, приводили до неповернення наданих суб'єктам малого підприємництва коштів, неможливості чи небажання їх стягнення у судовому порядку.

Авторська розробка.

галъну суму 9,65 млн грн. (це при тому, що малим вважається бізнес, дохід від будь-якої діяльності якого не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро!). При цьому слід зазначити, що фінансування здійснювалося за різними видами фінансової підтримки та становило, зокрема: на пільгове кредитування — 3178,4 тис. грн. (здійснювали ФПП у 6 областях); на відшкодування (компенсацію) відсоткових ставок по кредитах комерційних банків — 2008,1 тис. грн. (здійснювали ФПП в 4 областях); на надання позик — 4386,0 тис. грн. (здійснювали ФПП у 5 областях), фінансова допомога на безповоротній основі — 80,0

Таблиця 2. Можливі учасники вітчизняної інфраструктури забезпечення розвитку малого підприємництва, що мають місце у зарубіжній практиці

Учасники підтримки малого підприємництва	Наявність у зарубіжній практиці (прикладні країни)
Сектор законодавчого забезпечення та регулювання	
Міністерство підприємства	Канада (Провінція Онтаріо – Мін-во малого бізнесу і підприємства), Малайзія (Мін-во розвитку підприємства і кооперативів), Хорватія (Мін-во підприємства і торгівлі)
Сектор фінансово-кредитного забезпечення	
Спеціалізований державний мікрофінансовий банк для підприємств	Таїланд та Японія. Планується створення у Великобританії
Кооперативні банки	Австрія, Італія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Франція, Швейцарія та ін.
Кредитні товариства	Угорщина
Кредитні асоціації	США
Кооперативи та товариства взаємних гарантій	Країни Європейського Союзу, Канада, США, Японія, Туреччина
Товариства взаємного страхування та страхові кооперативи	Країни Європейського Союзу, Канада і США
Сектор організаційно-інформаційного забезпечення	
ІТ-кооперативи (програмне забезпечення, розробка сайтів тощо)	Канада, Німеччина, США, Індія

Складено автором за джерелами: [11—22].

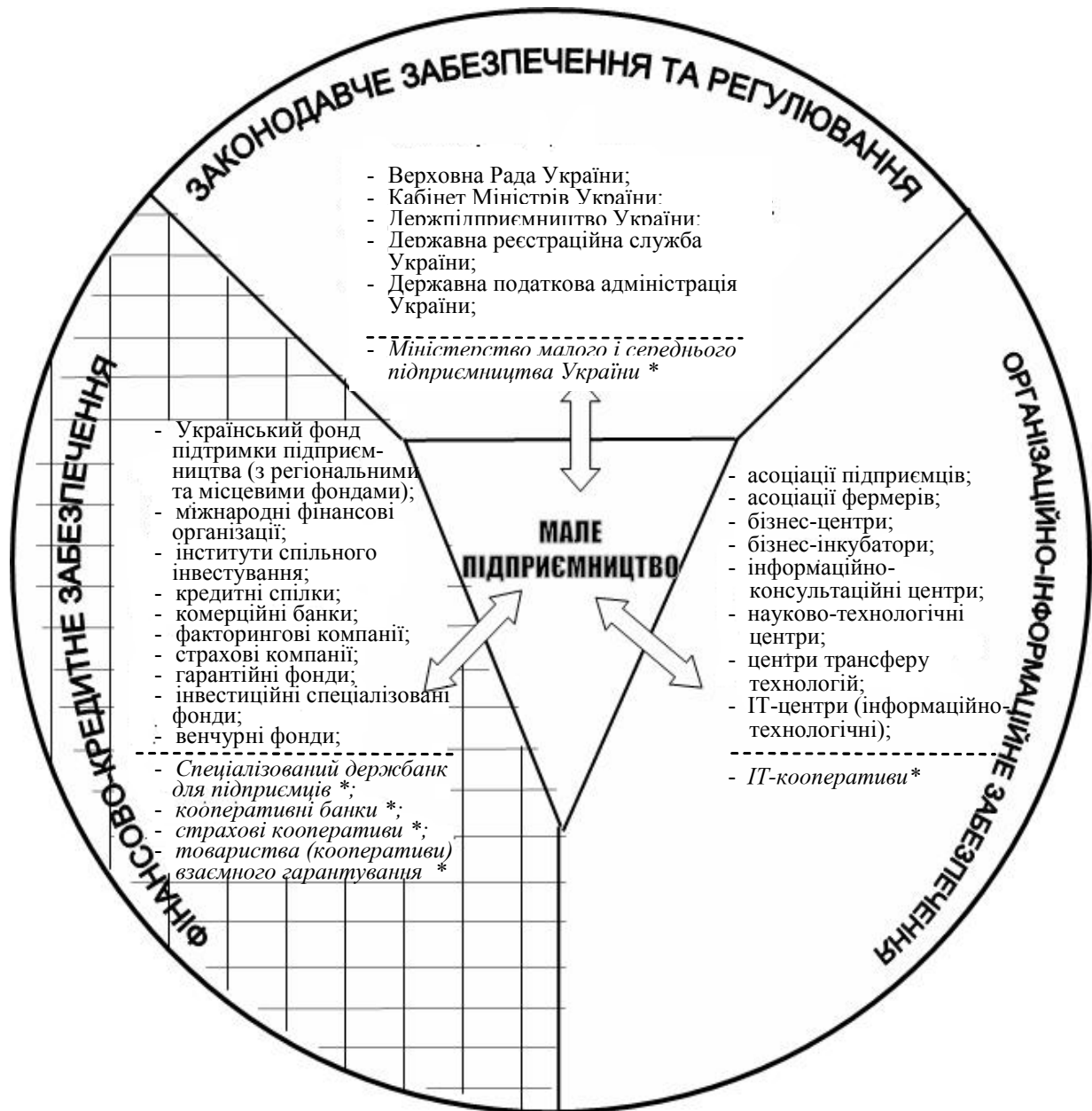
тис. грн. (ФПП в 1 області). Загальний обсяг фінансових ресурсів, який знаходиться в управлінні ФПП та використовується для здійснення фінансово-кредитної підтримки на поворотній основі ("кредитний портфель"), становить всього 32,96 млн грн. (із яких 21,45 млн грн. (65%) припадає на три області Івано-Франківську, Луганську та Черкаську). При цьому, не здійснюють фінансово-кредитну підтримку на зворотній основі та не мають "кредитних портфель" ФПП у Вінницькій, Київській, Миколаївській, Чернівецькій, Львівській, Закарпатській областях, а також ФПП у містах Донецьку, Херсоні та Славутічі. Це означає, що за час свого існування вказані фонди втратили та "проїли" значну частину виділених з державного та місцевих бюджетів коштів і фактично перетворились в організації, що

існують не для підприємств, а для своїх працівників-чиновників.

Найважливіші проблеми та недоліки у діяльності системи фондів підтримки підприємства зазначено у розділі 6 офіційного Звіту про діяльність УФПП у 2011 році. Одна з головних проблем полягає у недосконалісті механізму формування заходів Національної програми та невизначеності процедури узгодження проекту заходів. Існуюча практика затвердження заходів Національної програми не гарантує отримання реального фінансування для їх виконання. Заходи затверджуються Кабінетом Міністрів без фінансових

показників. При визначенні обсягів бюджетного фінансування розрахункова вартість заходів взагалі не враховується ні Кабінетом Міністрів під час підготовки проекту Державного бюджету, ні Верховною Радою при розгляді і прийнятті цього бюджету. Це призводить до того, що значна частина формально затверджених заходів, особливо фінансового змісту, просто не може бути виконаною.

Друга проблема — це продовження ігнорування законів України й указів Президента України стосовно виділення бюджетних коштів на підтримку розвитку підприємства як центральними органами влади, так і на місцях. Наслідком цього є факти спрямування фінансових потоків не через законодавчо передбачені структури (тобто ФПП), а шляхом прямого фінансування з місцевих бюджетів, або через створення паралельних "кишенькових" фондів, або через органи державного управління та організації, яким подібні функції

* Можуть бути створені.

Рис. 1. Пропонована інфраструктура регулювання та супроводу малого підприємництва України

Авторська розробка.

не властиві. Третя проблема — це розмір орендної ставки стосовно оренди приміщень для ФПП [8, с. 12].

Таким чином, можна зробити висновок, що сформований в Україні за роки незалежності державний механізм фінансово-кредитного забезпечення розвитку малого підприємництва через Фонди підтримки підприємства не є достатньо ефективним і потребує суттєвого удосконалення. Головні недоліки цього механізму наведено у таблиці 1.

Спроба вирішити вказані проблеми була здійснена шляхом прийняття 27 липня 2011 р. Постанови Кабінету Міністрів України № 794 "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для мікрокредитування суб'єктів малого підприємства" [9], а пізніше — 22 березня 2012 року й ново-

го закону "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" [1]. З метою реалізації положень цих документів Український фонд підтримки підприємства 01.11.2012 року видав Наказ № 146 "Про затвердження Порядку надання мікрокредитів суб'єктам малого підприємства шляхом проведення конкурсу бізнес-планів" [10]. Ці заходи дають підстави сподіватись на вирішення більшості з перелічених вище проблем. Однак, вони не вирішують найважливішої проблеми — недостатності бюджетних коштів для фінансово-кредитної підтримки 1,26 млн малих підприємців. Тому треба шукати інші, більш дієві механізми фінансово-кредитного забезпечення розвитку малого підприємства та шляхи розбудови сервісної інфраструктури.

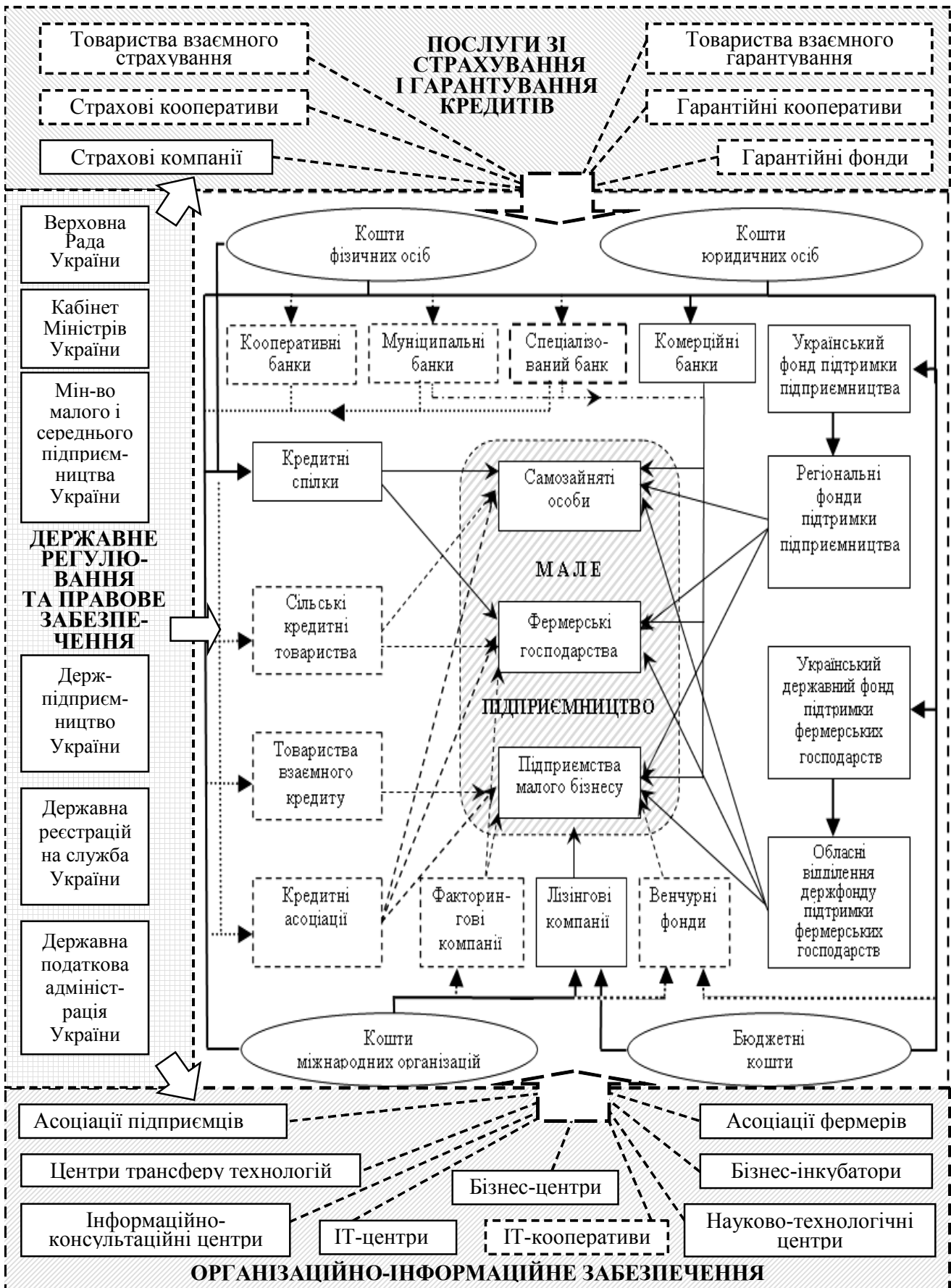

Рис. 2. Пропонований удосконалений механізм фінансово-кредитного забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні

Авторська розробка.

На основі узагальненого зарубіжного досвіду можна вважати за доцільне впровадження в українську практику нових, вказаних у таблиці 2, установ і організацій.

Таким чином, удосконалена інфраструктура забезпечення малого підприємництва може мати складові, відображені на рисунку 1.

Такі інфраструктурні зміни можуть суттєво удосконалити існуючий механізм фінансово-кредитного забезпечення вітчизняного малого підприємництва. Пропонований механізм у взаємодії зі структурними елементами оновленої інфраструктури регулювання та супроводу малого підприємництва може мати такий графічний вигляд (рис. 2).

Зауважимо, що реалізація останнього нами вбачається можливою лише за умови суттєвих змін у державному регулюванні. Розглядаючи дане питання, передусім, слід звернути увагу на таку характерну особливість. На даний час регулювання і розвиток малого підприємництва знаходяться у компетенції Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, а також Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва (Держпідприємництво України). Віддаючи належне важливості функцій, які вони виконують, слід зауважити, що серед основних недоліків їхньої діяльності характерними є недостатність наявних повноважень, дублювання ряду функцій (зокрема, в обох державних установах діють департаменти з питань регуляторної політики). При цьому має місце недостатній контроль щодо дотримання посадовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування вимог національного законодавства щодо названої політики. Також непоодинокими є факти неефективності регіональних програм розвитку підприємництва [23, с. 169].

Говорячи про удосконалення державного регулювання малого підприємництва, на нашу думку, слід вести мову і про створення в Україні окремого Міністерства малого і середнього підприємництва. Переконливим аргументом на користь такої пропозиції може бути той факт, що подібні спеціальні міністерства мають місце у зарубіжній практиці, зокрема, у Канаді (Провінція Онтаріо), Малайзії, Хорватії та інших країнах світу (табл. 2).

Коротко викладемо наше бачення щодо створення Міністерства малого і середнього підприємництва України. Враховуючи наявний досвід і значний кадровий потенціал Департаменту державної регуляторної політики та розвитку підприємництва Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, а також Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва (Держпідприємництво України), вбачаємо за доцільне реорганізацію названих інституцій

Рис. 3. Пропонована структура Міністерства малого і середнього підприємництва України

Авторська розробка.

шляхом створення названого Міністерства. Орієнтовну структуру пропонуваного нами Міністерства малого і середнього підприємництва України зображено на рисунку 3.

Підводячи підсумок вищесказаному, у загальних рисах відобразимо очікувані позитивні результати від створення названого Міністерства. По-перше, його поява підкреслить значення малого і середнього бізнесу в економіці України. По-друге, Міністерство зможе ефективніше координувати і розвивати діяльність малого та середнього бізнесу, проблеми якого зараз "губляться" серед низки проблем великої промислової індустрії. По-третє, ця державна установа отримуватиме бюджетні кошти, що дасть можливість формувати відповідний бюджет на здійснення фінансування пріоритетних заходів щодо розвитку малого і середнього підприємництва. По-четверте, Міністерство малого і середнього підприємництва України зможе самостійно або спільно з Міністерством агрополітики і продовольства України розвивати кооперативний сектор економіки, у тому числі й ті сервісні кооперативні організації, від яких залежить успішне функціонування механізму кредитно-фінансового забезпечення розвитку вітчизняного малого підприємництва.

При цьому підкреслимо, що створення Міністерства малого і середнього підприємництва має пройти шляхом реорганізації Департаменту державної регуляторної політики та розвитку підприємництва Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, а також Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва (Держпідприємництво України), що цілком відповідає змісту Указу Президен-

та України "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" N 1085/2010 від 9 грудня 2010 року.

ВИСНОВКИ

Таким чином, удосконалення інфраструктури підтримки та державного регулювання малого підприємства шляхом створення цілої низки нових та удосконалення існуючих установ і організацій зможе забезпечити ефективне функціонування механізму кредитно-фінансового забезпечення розвитку малого підприємства.

Література:

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України, від 22 березня 2012 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
2. Звіт про роботу фондів підтримки підприємництва, створених за участю УФПП, за 2011 рік [Електронний ресурс] — Київ: Український фонд підтримки підприємництва, 2012. — 24 с. — Режим доступу: http://www.ufpp.gov.ua/about_fund/reports_on_progress
3. Про створення Українського національного фонду підтримки підприємництва і розвитку конкуренції. Постанова Кабінету Міністрів № 381 від 28 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/381-91-%D0%BF>
4. Про державну підтримку малого підприємства. Закон України від 19 жовтня 2000 року № 2063-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2063-14>
5. Про Національну Програму сприяння розвитку малого підприємства в Україні. — Закон України від 21 грудня 2000 року № 2157-III. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2157-14>
6. Положення про порядок використання Українським фондом підтримки підприємства коштів, передбачених на розвиток підприємства в Україні. Наказ Державного Комітету України з питань регуляторної політики та підприємства № 41 від 7.04.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0300-03>
7. Кількість малих підприємств з початку року зростає на 22% — до 1,26 млн чоловік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/142104>. — Заголовок з екрану.
8. Звіт про діяльність УФПП у 2011 році [Електронний ресурс]. — Київ: Український фонд підтримки підприємства, 2012. — 13 с. — Режим доступу: http://ufpp.gov.ua/about_fund/reports_on_progress
9. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для мікрокредитування суб'єктів малого підприємства. Постанова Кабінету Міністрів України № 794 від 27 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-2011-p>
10. Про затвердження Порядку надання мікрокредитів суб'єктам малого підприємства шляхом проведення конкурсу бізнес-планів. Наказ Українського фон-

ду підтримки підприємства № 146 від 01.11.2012 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dkrp.gov.ua/info/695>

11. Ministry of Small Business and Entrepreneurship [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://govdocs.ourontario.ca/results?source=Ontario.+Ministry+of+Small+Business+and+Entrepreneurship>.

12. Ministry of Entrepreneur and Co-operative Development (MECD) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.malaysia.gov.my/EN/Relevant%20Topics/IndustryInMalaysia/Business/IKS/IKSTrainingProgramAndDevelopment/MECD/Pages/MEDC.aspx>

13. Ministarstvo poduzetni?tva i obrta [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minpro.hr/default.aspx?id=68>

14. Osborne plans state bank for small businesses [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/1077e7f6-f511-11e1-8d85-00144feabdc0.html#axzz0TmoPxsxSY>

15. Пантелеймонок А.О. Діяльність європейських кооперативних банківських систем у контексті світової фінансово-економічної кризи: Розділ 5. / А.О. Пантелеймонок // Функціонування банківського сектору та кредитної кооперації: теорія і практика: монографія / [За науковою редакцією проф. Брітченка І.Г.]. — Полтава: Редакційно-видавничий відділ Полтавського університету економіки і торгівлі, 2010. — С. 117—142.

16. Запровадження механізмів гарантування кредитів малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ufpp.gov.ua/ckfinder/userfiles/files/lib_bissnes/guaranteing_credit.doc

17. Пантелеймонок А.О. Західноєвропейські товариства взаємного страхування та страхові кооперативи: сутність організації, зміст діяльності і значення / А.О. Пантелеймонок // Вісник Львівської комерційної академії. — Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2011. — Випуск 10. — С. 509—520.

18. Mutual Insurance [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Mutual_insurance

19. Information Technology Diploma Co-op [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.canadiancollege.com/en/information-technology-diploma-coop>

20. Пантелеймонок А.О. ІТ-кооперативи у сфері послуг Німеччини / А.О. Пантелеймонок // Суспільний сектор економіки України у ситуації системних змін ХХІ століття: збірник наукових праць II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2011 р. — Хмельницький: ХКТЕІ, 2011. — С. 19—21.

21. IT Co-op Austin [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yelp.com/biz/it-co-op-austin-austin>

22. Goa plans IT cooperatives to attract mid-level firms // Oman Tribune [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.omantribune.com/index.php?page=news&id=130338&heading=India>

23. Про стан та перспективи розвитку підприємства в Україні. Національна доповідь. — К.: Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємства, 2009. — 193 с.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2013 р.